

УДК: [94(470+571):614.885] «1914-1918»

РОСІЙСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ ТА МЕДИКО-СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ЖЕРТВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

доктор історичних наук, Ореховський В. О.

Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна, м. Чернівці

У статті розглянута діяльність Російського Червоного Хреста у галузі медико-соціальної реабілітації військових, які постраждали від бойових дій Першої світової війни. Головну увагу автор приділяє наступним заходам Товариства: організації мережі бальнеологічних та санаторно-курортних закладів для одужуючих; створенню патронатів та притулків для воїнів-інвалідів; влаштуванню спеціалізованих пунктів, лазаретів, поїздів для евакуації, лікування і догляду за військовими із порушеннями психіки. Здійснено оцінку результатів роботи Російського Червоного Хреста у цій галузі.

Ключові слова: Російська імперія, Перша світова війна, Російське Товариство Червоного Хреста, реабілітація, інваліди, благодійність.

Ореховский В. О. Российский красный крест и медико-социальная реабилитация жертв первой мировой войны / Черновицкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета, Украина, г. Черновцы

В статье рассматривается деятельность Российского Красного Креста в области медико-социальной реабилитации военнослужащих, пострадавших от боевых действий Первой мировой войны. Главное внимание автор уделяет следующим мероприятиям Общества: организации сети бальнеологических и санаторно-курортных заведений для выздоравливающих; созданию патронатов и убежищ для воинов-инвалидов; устройству специализированных пунктов, лазаретов, поездов для

эвакуации, лечения и ухода за военными с нарушениями психики. Осуществлена оценка результатов работы Российского Красного Креста в этой области.

Ключевые слова: Российская империя, Первая мировая война, Российское Общество Красного Креста, реабилитация, инвалиды, благотворительность.

Orehowskyi W. O. Russian red cross and медико-социальная rehabilitation of victims of the First World War / the Chernivtsi trade and economic institute of the Kyiv national trade and economic university, Ukraine, Chernivtsi

In the article activity of Russian Red Cross is examined in area of medical and social rehabilitation of the servicemen injured from the battle actions of First World War. Main attention an author spares to the next measures of Society: organizations of network of balneological and sanatorium - resort establishments for a convalescent; to creation of shelters and refuges for warriors - invalids; to the device of the specialized points, infirmaries, trains for evacuation, treatment and care of soldiery with violations of psyche. The estimation of job of Russian Red Cross performances is carried out in this area.

Keywords: the Russian empire, First world war, Russian Society of Red Cross, rehabilitation, invalids, charity.

Вступ. Невеликий хронологічний відрізок 1914-18 рр. становить собою один із найбільш трагічних і переломних періодів у світовій історії. Перша світова війна за своїми масштабами і наслідками не мала собі рівних у всій попередній історії людства. Найбільш працездатна частина населення була вилучена з матеріального виробництва й кинута у війну.

У роки Першої світової війни з усією очевидністю виявилася економічна і політична слабкість самодержавства. Існуючий лад не зумів швидко і правильно перебудуватися для успішного ведення війни. Реакцією на неповороткість уряду, його нездатність до сучасної організації військового

господарства, і медично-санітарного в тому числі, було зростання ролі громадських військово-санітарних організацій.

З усіх громадських організацій діяльність Російського Товариства Червоного Хреста (РТЧХ) була найбільш дієвою, багатоплановою і результативною. Крім надання першої допомоги пораненим та хворим Товариство брало активну участь в їх подальшій медико-соціалній реабілітації.

Аналіз останніх досліджень. Значущість подій 1914-1918 рр. привертала и привертають і будуть привертати до себе увагу істориків. Однак, незважаючи на широкий спектр документів, що висвічують політичну, військову, економічну складові цієї кампанії, історіографія ряду аспектів «Великої війни» є досить обмеженою. Однією із таких «білих плям» є проблема медико-соціальної реабілітації учасників бойових дій 1914-1918 рр.

Значне місце у науковому доробку, присвяченому діяльності медико-санітарних громадських організацій, в тому числі і Російського Червоного Хреста, посідають дисертаційні дослідження.

Одним з перших у цьому ряді слід відмітити роботу С.П.Кармалюка, присвячену діяльності Червоного Хреста на Україні упродовж 1867-1920 років. Залучивши до наукового обігу раніше невідомі джерела, автор проаналізував діяльність Товариства у галузі опіки пораненими військовими, реабілітації інвалідів та дав детальну характеристику роботі РТЧХ по допомозі постраждалому цивільному населенню України [7].

Безпосередньо вивченню добродійності в період Першої світової війни присвячено дисертаційне дослідження Г.М.Грицаєвої. У роботі автором була здійснена спробу розглянути організаційні форми і особливості досвіду допомоги потерпілим від війни 1914-1917 рр. в Росії. Основою джерельної бази дисертації стала діловодна документація Головного Управління (ГУ) РТЧХ. Головну увагу дослідниця звертає на значну роль жінок імператорської родини у благодійній діяльності [2].

Дослідженням, присвяченим комплексному огляду діяльності РТЧХ впродовж Першої світової війни, підготовці Товариства до неї, можна назвати дисертаційну роботу О.В.Чистякова «Організаційний устрій та діяльність Російського товариства Червоного Хреста у роки Першої світової війни: 1914-1918 рр.» [37]. Висновки роботи слугують підтвердженням авторської гіпотези, що «РТЧХ у роки Першої світової війни, усупереч усталеній думці, було найпотужнішою громадською організацією, що внесла найбільший вклад в справу надання допомоги постраждалим військовослужбовцям і мирним жителям, як на театрі військових дій, так і у тилу» [37, с.10].

Свідченням зростанню інтересу до згаданої проблеми став ряд статей, що з'явилися у науковій періодиці. З подібних досліджень варто відмітити роботи О. Єрошенко, І. Єр'оміна, Л. Полякової, Н. Пушкарьової, А.Черкасова, П. Щербініна [4; 5; 16; 20] та ін.

Таким чином, останні роки стали свідченням кількісного зростання робіт, що присвячені даній проблематиці. Проте, ще багато питань історії Російського Червоного Хреста продовжує залишатися поза увагою вчених. Висвітлення їх є одним з важливих завдань історичної науки. Все це і визначило **актуальність теми**, обраної автором статті.

Метою роботи є висвітлення діяльності Російського Товариства Червоного Хреста, скерованої на медико-соціальну реабілітацію жертв бойових дій 1914-1918 рр.

Виклад основного матеріалу. З початком війни постало питання щодо лікування одужуючих поранених, які потребували спеціального бальнеологічного та санаторно-курортного лікування для остаточного видужання. І тут допомога громадських організацій та приватних осіб стала надзвичайно доречною.

Вже 8 серпня 1914 р. «Чорноморська газета» повідомила, що принц О.П. Ольденбургський надав курорт Гагри Червоному хресту. Журналіст газети

відмічав: «На перших порах там може розміститися 500 хворих, а в подальшому курорт буде пристосований для 4 тис. чоловік» [16, с.43].

Місяцем пізніше, у вересні 1914 р., громадськість м. Сочі обговорює питання про прийом поранених. За великим рахунком питання це було ініційоване самими пораненими. У другій декаді вересня до правління акціонерного товариства курорту «Кавказька Рив'єра» звернулися поранені офіцери з проханням дозволити розмістити їх на курорті з метою якнайшвидшого одужання. Розглянувши це прохання, правління прийняло рішення про задоволення клопотання. В результаті з жовтня 1914 р. до березня 1915 р. безкоштовно були відведені місця особам, постраждалим на війні і потребуючим теплого морського клімату. Окрім цього, для постійного медичного догляду правління надало пораненим і двох лікарів. З метою підвищення комфорту до Туапсе була прокладена залізниця, а звідти до Сочі можна було добратися на пароплаві за 4 години [16, с.44].

Зважаючи на відсутність в місті лазаретів і госпіталів було прийняте рішення про спонсорську допомогу у цьому питанні. Практично відразу відгукнулися сочинські власники замських будинків, які запропонували надати 22 безкоштовні місця для офіцерів, які одужували. При цьому власники брали на себе усі витрати по харчуванню і проживанню військовослужбовців. Це стало початком плідної діяльності жителів Сочі у справі реабілітації поранених воїнів [16, с.44].

У травні 1915 р. імператор Микола II затвердив статут Всеросійського товариства здравниць на згадку війни 1914-1915 рр., що перебувало під опікою його дружини, імператриці Олександри Федорівни. Товариство ставило перед собою мету «сприяти можливо повному відновленню здоров'я постраждалих в Російській імперії і, передусім, учасників війни 1914-1915 рр. і потерпілих від неї, а також членів сімей тих і інших», шляхом лікування їх у здравницях. Для цього товариство прагнуло розширити мережу санаторіїв та курортів [4, с.204].

У червні 1915 р. цар дав згоду на проведення 16 серпня Всеросійського збору коштів на спорудження у Криму двох здравниць. Одна з них призначалася для хворих і поранених воїнів, інша - для їх дітей. В результаті до фонду будівництва здравниць з регіону надійшли значні грошові кошти [4, с.204].

Безумовно, що Російський Червоний Хрест не міг залишитись осторонь цієї справи. Тим більше, питанням реабілітації поранених солдатів та офіцерів покликана була займатись спеціальна структура у складі РТЧХ - Лікувальна комісія, що була створена при ГУ Товариства ще у 1883 р. Розпочавши свою діяльність по наданню допомоги хворим та пораненим воїнам з досить скромних розмірів (у 1883 р. на курортах лікувалося лише 37 хворих офіцерів), до 25-річчя, у 1907 р., комісія задовольнила клопотання про лікування 540 хворих, розмістивши 475 з них у 24 лікарняних пунктах, витративши на утримання і лікування їх 28870 крб., а в 1914 р., Лікувальною комісією з поданих 2217 прохань було задоволено 1795 і витрачено на утримання і лікування в 37 лікувальних пунктах та закладах 107тис. крб. [38, с.1702-1703].

Безпрецедентний розмах військових дій та викликана ними величезна кількість хворих та поранених солдат і офіцерів, а також осіб медико-санітарного персоналу Товариства Червоного Хреста поставили Лікувальну комісію перед необхідністю збільшення санаторно-курортних місць.

На початку 1915 р. комісія звернулася з цілою низкою запитів та клопотань до медичних закладів стосовно надання ними в розпорядження РТЧХ значно більшої, порівняно з попередніми роками, кількості вакансій для безкоштовного або пільгового лікування хворих Червоного Хреста. Крім того, комісія планувала збільшити в 2 рази кількість місць у санаторіях і лікарнях, які знаходилися у власності РТЧХ. При цьому особлива увага зверталася на те, щоб збільшення кількості хворих та поранених не позначилося на якості лікування [3, с. 325; 11, с.208].

Завдяки цим заходам, до початку лікарняного сезону 1915 р. в розпорядженні РТЧХ було у наявності:

1) у санаторіях та колоніях, які є власністю Червоного Хреста; на Кавказі - 300 місць; в Староруській колонії - 50 місць; Асернському санаторії - 40 місць; Лібаві - 20 місць; у Ялтинському санаторії Червоного Хреста та у санаторії імператора Олександра III - 20 місць;

2) у приватних лікарняних закладах: у санаторіях міста Анапі - 100 місць; у Царському Дарі (кумисолікування) - 100 місць; у Ялті, у санаторії Тимчасового комітету - 100 місць [3, с.325-326; 11, с.208-209].

Крім того, розпочалися переговори з Міністерством шляхів сполучення стосовно надання останнім Червоному Хресту 20 відсотків місць у санаторіях Комітету Інвалідного Будинку імператора Олександра II, який знаходився у завідуванні МШС [3, с.326; 11, с.209].

Всього за 1915 р. Червоним Хрестом була надана допомога 1076 офіцерам, 794 нижчим чинам та особам медико-санітарного персоналу, а всього 2232 особам [6, с.2683].

Із загальної кількості вказаних 2232 хворих, 2028 особам було надано лікування, притулок та утримання на курортах і в санаторіях, де вказаними особами було проведено 101209 лікарняних днів; 33 хворим було надано лікування мінеральними водами та ваннами, без притулку та утримання в закладах Червоного Хреста; 172 особам був наданий тільки безкоштовний проїзд до місць лікування і назад і 11 особам видана грошова допомога на лікування [6, с.2683].

Витрати комісії за 1915 р. на утримання і лікування, видачу грошових субсидій, винагородження медико-санітарного персоналу за доглядання хворих Червоного Хреста, придбання медикаментів, перев'язувального матеріалу та ін. склали майже 358 тис. крб.[6, с.2683].

До лікувального сезону 1916 р. Лікувальною комісією було оснащено в 22 санаторно-курортних установах (в Анапі на березі Чорного моря,

Варницях Валдайського повіту, Єсентуках, Кисловодську, Одесі, П'ятигорську, Старій Русі, Саках, Євпаторії, Царському Дарі, Ялті та ін.) 1027 місць. Це дало можливість, застосовуючи систему позмінного пансіону, надати лікувальні послуги більше ніж 3 тис. особам [10, с.1619; 18; 35, арк.11 зв].

Крім відправки на курорти та в санаторії потреби війни вимагали організації широкомасштабної грошової допомоги військовим та членам їх сімей. В цьому плані значний крок вперед було зроблений ще до початку Першої світової війни, коли російський уряд, осмислюючи і враховуючи помилки минулого, вніс до III Державної Думи проект «Положення про опікування нижніми чинами та їх сім'ями», яке і було затверджене спочатку самою Думою, а потім і Державною радою 25 червня 1912 року. Згідно із ним в тих губерніях, де оголошувалася мобілізація, одночасно з нею повинні були створюватися і особливі міські і волосні комітети. На них покладался обов'язок обстеження потреб сімей мобілізованих на військову службу, складання детальних списків і організація видачі допомоги. Положення запроваджувало практику клопотань про призначення допомоги не лише з боку дружин і матерів мобілізованих, але робило можливим складання подібних клопотань і самими нижніми чинами. Кошти на виплати асигнувалися Державним казначейством. Окрім сум, що розподілялися централізовано, передбачалися і додаткові виплати одноразової грошової допомоги особливо нужденним солдатським сім'ям відповідно до поданих ними прохань. За час війни число таких звернень нестримно росло, оскільки більшість з них, незважаючи на одвічну російську тяганину, доходили-таки до адресатів, розглядалися і задовольнялися. Так, до третього року війни (1916 рік) було задоволено 26 956 клопотань солдатів і членів їх сімей [20, с.213-214].

Російський Червоний Хрест також надавав хворим значну матеріальну допомогу. З цією метою була створена спеціальна Комісія Субсидій на чолі з генерал-майором князем І.А.Накашидзе [17, с. 923].

Комісія призначала субсидії тим офіцерам, які були поранені чи захворіли у ході військових дій і, потребуючи відповідного лікування, не мали на це коштів, а згідно умов видачі грошей з державних установ не могли отримати термінової допомоги. Всього за 1914 р. було витрачено за призначеними Комісією субсидіями майже 80 тис. крб., при цьому від 2 вересня до 31 грудня звернулося з клопотанням про субсидії 1843 військовослужбовців, евакуйованих з театру військових дій. Із цієї кількості клопотань комісією були призначені субсидії 1205 особам, з них 815 офіцерам і 390 нижчим чинам. Грошова допомога призначалася в таких розмірах: штаб-офіцерам - від 75 до 125 крб., обер - офіцерам-від 30 до 75 крб. і нижчим чинам від 5 до 25 крб. у залежності від серйозності поранення та майнового стану [17, с.923; 33, арк. 96 зв].

Незалежно від допомоги офіцерам та солдатам Комісія на спеціальні кошти, які надходили в її розпорядження, надавала також допомогу вдовам та сиротам вбитих на війні [17, с.923].

У 1915 р. грошова допомога була виплачена 15226 військовим на суму більше 450 тис. крб., 178 сестрам милосердя і особам медико-санітарного персоналу – майже 10 тис. крб. і 230 членам родин загиблих, пропавших без вісті та потрапивших у полон військових – близько 13 тис. крб., а всього була надана допомога 15634 особам на загальну суму 475 тис. крб.[6, с.2684].

Ще одним напрямом допомоги пораненим військовим була робота по працевлаштуванню інвалідів, що поверталися з фронту. Передусім, до вирішення цієї проблеми підключилися міністерства і відомства, в установах яких можна було знайти можливості для працевлаштування інвалідів. Прикладом таких дій може слугувати ініціатива Міністерства шляхів сполучення, що навесні 1915 р. «з метою забезпечення заробітком осіб, що

постраждали від війни і втратили частково працездатність», звернулося до Томського округу шляхів сполучення із пропозицією «вказати в яких розмірах і в якій формі округ може прийти на допомогу вказаній категорії осіб». Виконуючи це прохання, керівництво Томського округу шляхів сполучення звернулося «за усіма пунктами округу із запитом про негайне повідомленні відомостей» [4, с.204].

Головне управління пошти та телеграфів на початку 1916 р. дозволило замінити до 50 % «існуючого штату розсильних і сторожів в поштово-телеграфних установах» інвалідами війни, що «зберегли певну працездатність». У відповідь на це командування Омського військового округу звернулося із закликом до цивільної і військової влади регіону інформувати «потерпілих в поточну війну нижніх чинів» про можливості працевлаштування в установах поштово-телеграфного відомства. У зв'язку з відкриттям в цей час у Томському поштово-телеграфному окрузі 150 поштових відділень, губерньська влада звернулася із проханням до місцевих установ надати відомості про поранених військових, «які за своїм розвитком і достатній писемності ... могли би обійняти посади за поштово-телеграфним відомством». Волосні правління регіону оперативно надіслали такі списки із десятками претендентів [4, с.204-205].

Не залишилось осторонь від надання допомоги інвалідам і Міністерство освіти. У вересні 1916 р. воно надіслало циркуляр керівництву західносибірського учбового округу, в якому закликала своїх підлеглих «всебічно сприяти справі навчання покалічених воїнів в межах учбового округу шляхом організації для них курсів і майстерень». Усі райони округу на території краю підключилися до рішення поставленої задачі [4, с.205].

Крім державних структур питанням реабілітації поранених солдатів та офіцерів зайнялися і громадські сили, що залучалися до створення мережі патронатів та притулків для воїнів-інвалідів.

26 вересня 1914 р. видається «Положення про патронати», згідно якому патронатом визнається «...всіляка організація, яка поставила собі високою та благою метою...утримання тих поранених і хворих військових, які були визнані цілком не здатними до військової служби, за станом здоров'я (після гострого періоду) не вимагали госпітального лікування, але потребували відповідного лікарняного спостереження та догляду» [21, с.207].

Патронати влаштовувалися: а) для нижчих чинів; б) для офіцерів; в) змішані [21, с.207].

Відкривати патронати мали право органи Червоного Хреста, різні громадські установи, приватні організації та окремі особи. Загальний нагляд за влаштуванням та діяльністю патронатів покладався «...на осіб за вказівками Головних начальників постачання та командуючих військовими округами,...за участю належних губернаторів та місцевої влади» [27, с.16].

Крім патронатів влаштовувалися і так звані лазарети-притулки. Ці заклади призначалися для двох категорій військових: 1) для визнаних зовсім не придатними для військової служби, але від неї поки що формально не звільнених; 2) для звільнених у відпустку з метою остаточного одужання на 6 місяців і більше, але з якихось причин не бажаючих відправлятися до рідних місць [9, с.16].

Лазарети-притулки знаходилися у підпорядкуванні тих організацій допомоги пораненим та хворим воїнам (а їх крім РТЧХ була велика кількість), які були їх засновниками [9, с.16].

За перший рік війни тільки у Північному районі РТЧХ різними державними установами і громадськими організаціями було влаштовано 36 лазаретів-притулків, з загальною кількістю до 625 місць [9, с.16]. Найбільш значним притулком, який утримувався за рахунок Червоного Хреста, був Маріїнський притулок у Петрограді. Він був організований для нижчих чинів з ампутованими кінцівками, які чекали на отримання протезів (вони виготовлялися тут же). На 19 липня 1915 р. притулок був розгорнутий на 300

ліжок [9, с.16]. З початку війни до грудня 1916 р. притулок виготовив протези майже для 18 тис. чоловік (за передвоєнні роки їх отримувало не більше тисячі) [19].

Крім заснування патронатів та притулків, забезпечення інвалідів протезами, з початком війни постала проблема соціальної реабілітації тих воїнів-калік, які в силу отриманих поранень не могли повернутися до своєї попередньої трудової діяльності.

Для допомоги таким скаліченим людям при багатьох лазаретах стали відкриватися майстерні, які почали навчати поранених тій або іншій професії. Таку майстерню, наприклад, відкрили студенти Петроградського технологічного інституту при власному лазареті. Крім навчання окремим ремеслам, тут велись курси телефоністів, які оплачувалися Червоним Хрестом [1, с.2323].

Досить активно при цьому ж лазареті діяли взуттєва та кошикарна майстерні. Вони обслуговували спочатку свій лазарет, а потім стали приймати і приватні замовлення. Поранені тут не тільки навчалися ремеслам, але й отримували заробіток від 50 до 70 копійок на день. Загальний грошовий обіг цих майстерень від травня 1916 р. склав понад 30 тис. крб. [1, с.2323].

Крім РТЧХ, допомогу інвалідам надавали й інші організації. У цьому відношенні особливої уваги заслуговує діяльність заснованого в Москві «Товариства трудової допомоги інвалідам світової війни». Товариство поставило своєю метою надання широкої допомоги інвалідам. Для досягнення цієї мети Товариство засновувало майстерні та школи, влаштовувало гуртожитки для інвалідів та ін. [1, с.2323]. Очолювала його вдова голови першої Державної Думи М. Н. Муромцева [1, с.2324].

Для ознайомлення широкої громадськості з цілями Товариства і для залучення до його каси пожертвувань, серед всього іншого, був зроблений оригінальний і ледь не перший у цьому значенні досвід випуску одноденної газети, яка вийшла під назвою (вона була разом з тим і девізом Товариства):

«Праця знову дасть тобі життя та щастя». У газеті брали участь І. Бунін, В. Брюсов, А. Ремізов, О. Толстой, М. Бердяєв та ін. Вони подавали сюди свої вірші, оповідання, статті, що сприяло тому, що і на газету, і на Товариство, яке ця газета пропагувала, звернула увагу широка громадськість [1, с.2324].

Досить успішно діяли організації, які були створені і знаходилися під протегуванням членів імператорської родини.

Так, «Товариство повсюдної допомоги постраждалим на війні солдатам та їх сім'ям», яке знаходилося під протегуванням Миколи II, відкрило свої майстерні та притулки у Києві, Харкові, Рязані, Читі та ін. містах [1, с.2326].

Подібних організацій було десятки, які й розгорнули діяльність у великих масштабах.

Війна калічила людей не тільки фізично, але й морально. Часто під впливом стресових обставин люди просто божеволіли. «...Гострі враження або тривале перебування в умовах інтенсивної небезпеки, - відмічав російський військовий психолог початку ХХ ст. Р. К. Дрейлінг, - так міцно деформують психіку у деяких бійців, що їх психічна опірність не витримує, і вони стають не бійцями, а пацієнтами психіатричних лікувальних закладів» [28, с.33]. При цьому якщо середні втрати у зв'язку з психічними розладами в період російсько-японської війни склали 2-3 випадки на тисячу чоловік, то в Першу світову війну показник «психічних бойових втрат» складав вже 6-10 випадків на тисячу [28, с.33]. 20 грудня 1914 р. прапорщик Бакулін записав у своєму щоденнику: «Перед Різдом доктор дивізійного обозу О.М. Попов був переведений до Варшави у госпіталь, у знову відкрите психіатричне відділення, як фахівець. Начальство психічних захворювань не визнавало, то ж, як і інші хвороби, не пов'язані із пораненням для начальства це усе - симуляція, але тепер, на п'ятому місяці війни, довелося начальству визнати, що божевільні не симулюють і відсоток психічних хворих підвищується, що і змусило начальство визнати і навіть відкрити декілька спеціальних психіатричних відділень при госпіталях» [28, с.33]. До

середини війни кількість психічнохворих досягла 50 тис. чол., тобто 0,5 % у співвідношенні із загальним числом мобілізованих [28, с.33].

Справа евакуації та подальшого влаштування психічнохворих військових стала ще однією сферою діяльності Червоного Хреста.

Для організації цієї важливої справи при ГУ була створена комісія по наданню допомоги психічнохворим воїнам діючої армії. До комісії, на чолі з головним медичним інспектором Л. Н. Малиновським увійшли; член ГУ, почесний лейб-медик Б. М. Шапіров; член ГУ, почесний лейб-медик, професор В. М. Сиротинін; професор В. М. Бехтерев; доктор медицини В. П. Протопопов [23, арк. 16; 29, с.27; 30, арк. 203].

Для кращої організації справи евакуації та влаштування психічнохворих на театр військових дій були направлені спеціальні уповноважені РТЧХ: лейб-медик доктор медицини А.В.Тимофєєв був призначений уповноваженим РТЧХ по наданню допомоги психічнохворим воїнам у Південно-Західному районі, а доктор медицини Н.Н.Реформатський - у Північно-Західному [23, арк. 16 зв; 29, с.28; 31, арк. 227]. В їх розпорядження були відряджені 10 лікарів-психіатрів: 6-у Південно-Західний і 4 - у Північно-Західний райони [26]. Пізніше були призначені уповноважені при Кавказькій армії, а також по місту Москві [8, с.44].

Діяльність РТЧХ по влаштуванню психічнохворих розпочалася з організації в тилу армій приймальних та збірних пунктів. Приймальні пункти повинні були міняти свої місце розташування разом із зміною дислокації тих чи інших армій. Що стосується збірних пунктів, то для їх розташування були намічені такі місця: 1) в м. Вінниці в окружній лікарні на 75 чоловік; 2) в м. Володаві у лікарні Міністерства шляхів сполучення на 25 чоловік і 3) на станції Ново - Вілейськ у Віленській окружній лікарні [8, с.44; 14, с.111].

У внутрішніх районах імперії планувалося розгорнути 3 тис. місць, а великі приймально-розподільчі пункти відкрити у Москві, Петрограді та Києві [8, с.45].

Для перевезення психічнохворих військове відомство зобов'язалося передати Червоному Хресту 40 спеціально обладнаних вагонів. Однак, як свідчить Журнал засідання ГУ РТЧХ від 23.08.15 р., одержати вдалося тільки 26. Через нестачу спеціальних вагонів евакуація психічнохворих солдат та офіцерів нерідко проводилася в арештантських вагонах [34, арк. 110].

Вагони, обладнані військовими, зовсім не відповідали своєму призначенню. Так, уповноважений А.В. Тимофєєв, оглянувши у Бресті 6 вагонів, зауважив, що вони «...всі побудовані за одним шаблоном, цілком незадовільним. Доведеться багато переробити, а для офіцерів обладнати просто декілька вагонів першого класу, які складаються з кількох купе: пристосування їх буде коштувати дешево» [32, арк. 253-254].

Крім переобладнання, уповноважені РТЧХ самі споряджали вагони. Так, уповноважений Внутрішнього району самостійно обладнав 8 вагонів [8, с.45].

У Південно-Західному районі діяльність психіатричної організації РТЧХ розпочалась 20-22 жовтня 1914 р. За цей час були відкриті приймальні пункти у Львові та Бресті, а 10-15 листопада - в Бродах і Волочиську [8, с.45].

Однак всі пункти, крім Львівського, працювали в'яло, тому що вони розташовувались досить далеко від шляхів евакуації. Пізніше було визнано за необхідне відкривати подібні пункти як можна ближче до місць формування санітарних поїздів, а до того часу організовувалися поїздки вагонів із спецперсоналом у складі звичайних санітарних поїздів [8, с.45].

З початку війни до 31 березня 1915 р. через заклади РТЧХ Південно-Західного району пройшла така кількість психічнохворих: офіцерів - 120, нижчих чинів - 728 та військовополонених – 7 [36, арк. 50-51 зв].

Внаслідок відступу російських військ із Галичини у 1915 р. багато психіатричних пунктів РТЧХ були закриті та евакуйовані. У липні 1915 р. залишився один приймальний пункт в Підволочиську і 2 збірних - у Бресті та Вінниці. У серпні-вересні 1915 р., крім діючих, були влаштовані пункти в Жмеринці, Бердичеві та Кам'янець-Подільському [8, с.46].

У Північно-Західному районі діяло два збірних пункти РТЧХ: 1) у Варшаві при Уяздовському військовому госпіталі; 2) у Ново - Вілейську при Віленській окружній лікарні [8, с.46; 26]. У січні 1915 р. були відкриті приймальні пункти при військових госпіталях у Гродно, Ризі та Білостоку. Пункти ці обслуговувалися трьома спеціально пристосованими вагонами з персоналом з 3 сестер милосердя та 10 санітарів. За час своєї діяльності ці пункти пропустили: Ризький - 130 чоловік, Білостоцький - 116 і Гродненський - 171 чоловіка [8, с.46-47].

Після закінчення своєї діяльності у Варшаві збірні пункти були розміщені у Мінську, Пскові та Назимові, а приймальні - в Гомелі, Брянську, Смоленську, Двінську, Молодечно, Полоцьку та Вітебську [8, с.47].

При збірних пунктах обладнувалися спеціальні лабораторії. У своєму рапорті уповноваженому РТЧХ з евакуації та розміщення психічнохворих Північного та Північно-Західного фронтів начальник Мінського пункту РТЧХ зауважив: «...за час війни не тільки у ближньому тилу, але і віддаленому, в столицях і т.д. не з'явилося ні однієї серйозної праці, яка б внесла в російську літературу цінні факти, здобуті науковим дослідженням та клінічним спостереженням. Думається мені, що в майбутньому важко очікувати, що у глибокому тилу під час війни могла б змінитися картина трохи в кращий бік, так як лікарів-спеціалістів там залишилося мало і ті по самі вуха завалені роботою.

Тому гадаю, що обов'язок психіатричної організації, хоча б у деякій мірі поповнити існуючу прогалину і створити хоча б при збірних пунктах - у вигляді спроби в Мінську - лабораторію, яка необхідна для досліджень за сучасними методами» [22, арк. 18-18 зв]. Ідея ця знайшла підтримку також у головноуповноваженого РТЧХ Західного фронту.

Військові Північного фронту виявилися не в змозі розмістити в переповнених військових госпіталях всіх психічнохворих солдат та офіцерів. Тому Червоному Хресту пришилося взяти на себе обладнання спеціального

лікувального закладу. Під нього відвели два бараки у лікувальному комплексі, який споруджувався недалеко від Петрограду. Витрати на переобладнання цих бараків взяв на себе Червоний Хрест, так само як і утримання самих хворих та медичного персоналу [9, с.14].

Крім того, хворі розміщувалися у цивільних медичних закладах: в Кувшинівській лікарні біля Вологди, Юр'ївській психіатричній клініці і т.д.[8, с.48].

З початку війни до 1 листопада 1916 р. у Північний район були евакуйовані 666 психічнохворих нижчих чинів, 37 офіцерів, 10 матросів і 1 військовополонений [8, с.48].

Діяльність психіатричної організації на Кавказі розпочалась у квітні 1915 р. Для обслуговування військових частин Червоним Хрестом були відкриті один збірний пункт в Тифлісі і два приймальних - в Кобулеті і Александрополі. Для потреб евакуації було обладнано 4 спеціальних залізничних вагони [8, с.48; 13, с.16,19; 15, с.123-181].

Всього через Червоний Хрест пройшло 3640 чоловік, з них з Кавказького фронту - 1055 чоловік; у цьому числі вказані солдати, офіцери, психічнохворі біженці, сестри-милосердя і цивільні чини з фронту. Окрім евакуації, надалі діяльність Червоного Хреста виразилася в облаштуванні госпіталів тимчасового типу в Росії і на Кавказі, також в розміщенні психічнохворих по колоніях [5, с.64].

Висновки. Таким чином реабілітація поранених та хворих воїнів стала ще однією сферою діяльності РТЧХ та інших громадських організацій. Найважливішою умовою успішної діяльності в цій галузі стало створення цілої мережі санаторіїв, курортів, патронатів та притулків. Вони не тільки лікували, але і вирішували проблеми соціальної реабілітації тих солдатів і офіцерів, які через отримані поранення не могли повернутися до своєї попередньої трудової діяльності. Для допомоги таким скаліченим людям відкривалися майстерні і курси, які навчали поранених різним професіям.

Крім скалічених фізично, Червоний Хрест піклувався про військових з порушеннями у психіці шляхом створення спеціалізованих пунктів, лазаретів, поїздів для їх евакуації, лікування і догляду.

Література:

1. *Боцяновский В. Как помочь инвалидам? / В. Боцяновский //Вестник Красного Креста.-1916.- №7.-С.2331-2334.*
2. *Грицаева А. Н. Благотворительность в России в годы Первой мировой войны (1914 – февраль 1917 г.): опыт помощи пострадавшим от военных действий: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. истор. наук: 07.00.02 «Отечественная история»/ А. Н. Грицаева; Московский педагогический государственный университет. - М., 2008. – 24 с.*
3. *Деятельность лечебной комиссии //Вестник Красного Креста.-1915. - №1. –С.324-326.*
4. *Ерёмин И. А. Забота о больных и раненых воинах в Западной Сибири в годы Первой мировой войны (1914 – 1918 гг.) // И. А. Ерёмин / Известия Томского политехнического университета. – 2006. – Т.309.Социально-экономические и гуманитарные науки. - №6. – С. 202-205.*
5. *Ерошенко А. П., Черкасов А. А. Россия в Первой мировой войне (1914-1918 гг.): военно-санитарная деятельность Российского общества Красного Креста / А. П. Ерошенко, А. А.Черкасова // История и историки в контексте времени. - 2010. – Вып.7. – С.60-72.*
6. *Журнал общего собрания членов Российского Общества Красного Креста. 26 июня 1916 года //Вестник Красного Креста.-1916.-№8. -С.2675-2697*
7. *Кармалюк С. П. Діяльність організацій Червоного Хреста в Україні в 1867 - 1920 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1998. – 16 с.*
8. *Краткий обзор деятельности Российского Общества Красного Креста по оказанию помощи больным и раненым воинам на театре войны с Австро-*

Венгрией, Германией и Турцией в 1914-1915 гг. Доклад общему собранию гг. членов РОКК 28 февраля 1916 года. – Петроград: Государственная Типография, 1916. – 91 с.

9. *Краткий отчет главноуполномоченного Северного района Российского Общества Красного Креста. С начала войны по 19 июля 1915 года. - Петроград: Типография Главного Управления уделов, 1916.-205с.*

10. *Лечебные места для раненых и больных воинов //Вестник Красного Креста.-1916.-№5.-С. 1619-1620.*

11. *Лечение воинов в санаториях //Вестник Красного Креста.-1915.-№1. – С.207-209.*

12. *На выставке работ раненых //Вестник Красного Креста.-1916.- №4.- С.1235-1237.*

13. *Обзор деятельности учреждений, состоящего под высочайшим покровительством ее императорского величества государыни императрицы Марии Федоровны Российского Общества Красного Креста на Кавказском фронте за май, июнь и июль месяцы 1915года. – Тифлис: Электрорепечатня Тифлисской № 2 тюрьмы, 1915. – 101 с. + 78 с.(прилож.).*

14. *Организация призрения, эвакуации и рассеивания душевнобольных воинов действующей армии //Вестник Красного Креста.-1915.- № 1. – С.110-117.*

15. *Отчет уполномоченного психиатрической организации Красного Креста при Кавказской армии, доктора А. И. Прусенко //Вестник Красного Креста.- 1916.-№1.-С. 123-181.*

16. *Полякова Л. Г. Периодическая печать как средство изучения деятельности тыла в годы Первой мировой войны (на примере Черноморской губернии) / Л. Г. Полякова // Былые годы. - 2012. - № 3 (25) – С.42-51.*

17. *Пособия, выдаваемые Красным Крестом //Вестник Красного Креста.- 1915.-№3.-С.922-923.*
18. *Правительственный вестник. – 22 апреля 1916.*
19. *Правительственный вестник. – 14 декабря 1916.*
20. *Пушкарева Н., Щербинин П. Из истории призрения семей нижних чинов запаса в годы войн начала XX века / Н.Пушкарева, П.Щербинин // Нужда и порядок: история социальной работы в России, XX в.: Сб. науч. ст. / Под ред. П. В. Романова, Е. Р. Ярской-Смирновой. — Саратов: Научная книга: Центр социальной политики и гендерных исследований, 2005. — 460 с. – С.208-233.*
21. *Раненые офицеры и нижние чины, их эвакуация, денежное и вещевое довольствие, пенсионное право, а также обеспечение семей лиц, призванных на войну. Сборник законов и распоряжений. – Петроград: Государственная Типография, 1915.- 228 с.*
22. *Російський державний військово-історичний архів (далі - РДВІА). – Ф.12651. – Оп.7. – Спр.131.*
23. *РДВІА. – Ф.12651. – Оп.7. – Спр.132.*
24. *РДВІА. – Ф.12651. – Оп.10. – Спр.22.*
25. *РДВІА. – Ф.12651. – Оп.10. – Спр. 1148.*
26. *Русский инвалид. – 10 декабря 1914.*
27. *Сборник главнейших, касающихся деятельности Российского Общества Красного Креста законоположений и главнейших действующих циркуляров Главного Управления названного Общества на Января 1917 г. – Петроград: Государственная Типография, 1917. - 301 с.*

28. Сенявская Е. С. Отношение к жизни и смерти участников Первой мировой войны: очерк фронтовой повседневности / Е. С.Сенявская // Былые годы. – 2012. - № 3 (25). – С.30-41.

29. Справочный листок Русского Союза Психиатров и Невропатологов. – 1914. - №12.

30. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІА України у Києві). – Ф.719. – Оп.1– Спр. 3.

31. ЦДІА України у Києві. – Ф.719. – Оп.1– Спр. 4.

32. ЦДІА України у Києві. – Ф.719. – Оп.1– Спр.5.

33. ЦДІА України у Києві. – Ф.719. – Оп.1– Спр. 68.

34. ЦДІА України у Києві. – Ф.719. – Оп.1– Спр.69.

35. ЦДІА України у Києві. – Ф.719. – Оп.1. - Спр. 127.

36. ЦДІА України у Києві. – Ф.719. – Оп.1– Спр.634.

37. Чистяков О. В. Организационное устройство и деятельность Российского Общества Красного Креста в годы Первой мировой войны (1914-1918 гг.): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. истор. наук: 07.00.02 «Отечественная история» / О. В. Чистяков; Московский государственный университет управления. – М., 2009. – 26 с.

38. Шапиров БМ. Деятельность Лечебной Комиссии Красного Креста в связи с развитием благоустройства на отечественных курортах / Б. М. Шапиров// Вестник Красного Креста.-1915.-№5. – С.1700 – 1704.

References:

1. Восыановскы`j V. Как поточ` у`nвалы`dam? / V.Восыановскы`j //Vestny`k Krasnogo Kresta.-1916.- № 7.-S.2331-2334.

2. Gry`czaeva A.N. *Blagotvory`tel`nost` v Rossy`y` v gody Pervoj my`rovoj vojny (1914 – fevral` 1917 g.): opyt pomoshhy` postradavshy`m ot voennyx dejstvy`j: avtoref. dy`s. na soy`skany`e uchen. stepeny` kand. y`stor. nauk: 07.00.02 «Otechestvennaya y`story`ya»/ A. N.Gry`czaeva; Moskovsky`j pedagogy`chesky`j gosudarstvennyj uny`versy`tet. - M., 2008. – 24 s.*
3. *Deyatel`nost` lechebnoj komy`ssy`y` //Vestny`k Krasnogo Kresta.-1915. -№ 1. – S.324-326.*
4. Erëmy`n Y`.A. *Zabota o bol`nyx y` ranenyx voy`nam v Zapadnoj Sy`by`ry` v gody Pervoj my`rovoj vojny (1914 – 1918 gg.) // Y`.A. Erëmy`n / Y`zvesty`ya Tomskogo poly`texny`cheskogo uny`versy`teta. – 2006. – T.309.Socy`al`no-ekonomy`chesky`e y` gumany`tarnye nauky`. - № 6. – S. 202-205.*
5. Eroshenko A. P., Cherkasov A. A. *Rossy`ya v Pervoj my`rovoj vojne (1914-1918 gg.): voenno-sany`tarnaya deyatel`nost` Rossy`jskogo obshhestva Krasnogo Kresta / A.P.Eroshenko, A.A.Cherkasova // Y`story`ya y` y`story`ky` v kontekste vremeny`. - 2010. – Vyp.7. – S.60-72.*
6. *Zhurnal obshhego sobrany`ya chlenov Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta. 26 y`yunya 1916 goda //Vestny`k Krasnogo Kresta.-1916.-#8. -S.2675-2697*
7. Karmalyuk S. P. *Diyal`nist` organizacij Chervonogo Xresta v Ukrayini v 1867 - 1920 rr. : Avtoref. dy`s... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Chernivecz`ky`j derzh. un-t im. Yu.Fed`kovy`cha. – Chernivci, 1998. – 16 s.*
8. *Kratky`j obzor deyatel`nosti` Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta po okazany`yu pomoshhy` bol`nym y` ranenym voy`nam na teatre vojny s Avstro-Vengry`ej, Germany`ej y` Turcy`ej v 1914-1915 gg. Doklad obshhemu sobrany`yu gg. chlenov ROKK 28 fevralya 1916 goda. – Petrograd: Gosudarstvennaya Ty`pografy`ya, 1916. – 91 s.*
9. *Kratky`j otchet glavnoupolnomochennogo Severnogo rajona Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta. S nachala vojny po 19 y`yulya 1915 goda. - Petrograd: Ty`pografy`ya Glavnogo Upravleny`ya udelov, 1916.-205s.*

10. *Lechebnye mesta dlya ranenyykh y' bol'nykh voy'nov //Vestny'k Krasnogo Kresta.-1916.-№ 5.-S. 1619-1620.*
11. *Lecheny'e voy'nov v sanatory'yaх //Vestny'k Krasnogo Kresta.-1915.-#1. – S.207-209.*
12. *Na vystavke rabot ranenyykh //Vestny'k Krasnogo Kresta.-1916.- #4.-S.1235-1237.*
13. *Obzor deyatel'nosti' uchrezhdeny'j, sostoyashhego pod vysochajshy'm pokrovy'tel'stvom ee y'mperatorskogo vely'chestva gosudaryny' y'mperatry'czy Mary'y' Fedorovny Rossy'jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta na Kavkazskom fronte za maj, y'yun' y' y'yul' mesyacy 1915goda. – Ty'fly's: Elektropechatnya Ty'fly'sskoj № 2 tyur'my, 1915. – 101 s. + 78 s.(pry'lozh.).*
14. *Organy'zacy'ya pry'zreny'ya, evakuacy'y' y' rassey'vany'ya dushevnobol'nyx voy'nov dejstvuyushhej army'y' //Vestny'k Krasnogo Kresta.-1915.- № 1. – S.110-117.*
15. *Otchet upolnomochennogo psy'xy'atry'cheskoj organy'zacy'y' Krasnogo Kresta pry' Kavkazskoj army'y', doktora A.Y'. Prusenko //Vestny'k Krasnogo Kresta.-1916.-№ 1.-S. 123-181.*
16. *Polyakova L.G. Pery'ody'cheskaya pechat' kak sredstvo y'zucheny'ya deyatel'nosti' tyla v gody Pervoj my'rovoj vojny (na pry'mere Chernomorskoj guberny'y') / L.G.Polyakova // Bylye gody. - 2012. - № 3 (25) – S.42-51.*
17. *Posoby'ya, vydavaemye Krasnym Krestom //Vestny'k Krasnogo Kresga.-1915.- № 3.-S.922-923.*
18. *Pravy'tel'stvennyj vestny'k. – 22 aprelya 1916.*
19. *Pravy'tel'stvennyj vestny'k. – 14 dekabrya 1916.*
20. *Pushkareva N., Shherby'ny'n P. Yz y'story'y' pry'zreny'ya semej ny'zhny'x chy'nov zapasa v gody vojn nachala XX veka / N.Pushkareva, P.Shherby'ny'n // Nuzhda y' poryadok: y'story'ya socy'al'noj raboty v Rossy'y', XX v.: Sb. nauch. st. / Pod red. P.V. Romanova, E.R. Yarskoj-Smy'rnovoj. — Saratov: Nauchnaya*

kny`ga: Centr socy`al`noj poly`ty`ky` y` gendernyx y`ssledovany`j, 2005. — 460 s. — S.208-233.

21. *Ranenye ofy`cery y` ny`zhny`e chy`ny, y`x evakuacy`ya, denezhnoe y` veshhevoe dovol`stvy`e, pensy`onnoe pravo, a takzhe obespecheny`e semej ly`cz, pry`zvannyx na vojnu. Sborny`k zakonov y` rasporyazheny`j. — Petrograd: Gosudarstvennaya Ty`pografy`ya, 1915.- 228 s.*

22. *Rosijs`ky`j derzhavny`j vijs`kovo-istory`chny`j arxiv (dali - RDVIA). — F.12651. — Op.7. — Spr.131.*

23. *RDVIA. — F.12651. — Op.7. — Spr.132.*

24. *RDVIA. — F.12651. — Op.10. — Spr.22.*

25. *RDVIA. — F.12651. — Op.10. — Spr. 1148.*

26. *Russky`j y`nvaly`d. — 10 dekabrya 1914.*

27. *Sborny`k glavnejshy`x, kasayushhy`xsya deyatel`nosty` Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta zakonopolozheny`j y` glavnejshy`x dejstvuyushhy`x cy`rkulyarov Glavnogo Upravleny`ya nazvannogo Obshhestva na lyanvaryu 1917 g. — Petrograd: Gosudarstvennaya Ty`pografy`ya, 1917. - 301 s.*

28. *Senyavskaya E.S. Otnosheny`e k zhy`zny` y` smerty` uchastny`kov Pervoj my`rovoj vojny: ocherk frontovoj povsednevnosty` / E.S.Senyavskaya // Bylye gody. — 2012. - № 3 (25). — S.30-41.*

29. *Spravochnyj ly`stok Russkogo Soyuzu Psy`xy`atrov y` Nevropatologov. — 1914. - № 12.*

30. *Central`ny`j derzhavny`j istory`chny`j arxiv Ukrayiny` u Ky`yevi (dali — CzDIA Ukrayiny` u Ky`yevi). — F.719. — Op.1— Spr. 3.*

31. *CzDIA Ukrayiny` u Ky`yevi. — F.719. — Op.1— Spr. 4.*

32. *CzDIA Ukrayiny` u Ky`yevi. — F.719. — Op.1— Spr.5.*

33. *CzDIA Ukrayiny` u Ky`yevi. — F.719. — Op.1— Spr. 68.*

34. *CzDIA Ukrayiny` u Ky`yevi. — F.719. — Op.1— Spr.69.*

35. *CzDIA Ukrayiny` u Ky`yevi. — F.719. — Op.1. - Spr. 127.*

36. *CzDIA Ukrayiny` u Ky`yevi. — F.719. — Op.1— Spr.634.*

37. Chy`styakov O. V. *Organy`zacy`onnoe ustrojstvo y` deyatel`nost` Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta v gody Pervoj my`rovoj vojny (1914-1918 gg.): avtoref. dy`s. na soy`skany`e uchen. stepeny` kand. y`stor. nauk: 07.00.02 «Otechestvennaya y`story`ya» / O. V. Chy`styakov; Moskovsky`j gosudarstvennyj uny`versy`tet upravleny`ya. – M., 2009. – 26 s.*

38. Shapy`rov B.M. *Deyatel`nost` Lechebnoj Komy`ssy`y` Krasnogo Kresta v svyazy` s razvy`ty`em blagoustrojstva na otechestvennyx kurortax / B.M. Shapy`rov // Vestny`k Krasnogo Kresta.-1915.- № 5. – S.1700 – 1704.*

